

Egyetemes Történet – Sugalmazott Költészet (A „szellemtudomány” változatai)¹

„A szellemtudományok... hatásköre addig terjed, ameddig a megértése, a megértés egységes tárgya pedig az élet objektívációja. Így a szellemtudomány fogalmát azon jelenségek hatóköre határozza meg, amelyek a külső világ objektívációját jelentik. A szellem csak azt érti meg, amit maga alkotott... Minden, amire a tevékenykedő ember rányomta bélyegét, a szellemtudományok tárgyát képezi... A történelmi világ mint egész, ez egész mint hatásösszefüggés, e hatásösszefüggés mint értékadó és céltételező, röviden: alkotó tényező, majd ennek az egésznek az önmagából való megértése, végül az értékek és célok korokra és korszakokra való tagolása, az univerzális történelem... ezek azok a szempontok, amelyek szerint a szellemtudományok elképzelt egysége elgondolható.”² (Wilhelm Dilthey)

E szövegben minden lényeges benne foglaltatik. A szellemtudomány sokoldalú meghatározása. Az élet eszmei objektívációja. Az emberi megértés tárgya. A szellem teremtette világ. A humánus tevékenység bélyege. A történelmi világ egésze. Alkotó, céladó, értékmeghatározó hatásösszefüggés. Korszakokra tagolt univerzális történelem. Vagyis az új tan szinte teljes, bölcséleti-módszertani vázlat. Ennek jegyében indul több évtizedes tudománytörténeti diadalútjára. Az alapvető lépcsőfokok és művek megjelölhetők.

A bölcséleti-módszertani alapvetés a múlt század utolsó évtizedeiben. 1883-ból való Dilthey híres bevezetése a szellemtudományokba. Az irányzat első gondolati körvonalazása. 1894-ből Windelband nevezetes rektori székfoglalója. A természet- és eseménytudományok szembeállítás. 1899-ből Rickert fontos-alapos tudományelméleti értekezése. A természet- és kultúrtudományok elkülönítése. Persze születik néhány más elméleti megfontolás is. És Dilthey teoretikus alapozása évtizedeken át, egész életében bővül és gazdagodik.³

Az irodalomtörténeti kibontakozás e század első két évtizedében. Pontosabban az irodalomtörténeti kibontakozás első hulláma. 1911-ből való Unger alapműnek számító Hamann-monográfiája. Korszakok és egyének fejlődéstörténeti rajzával. 1911-ből Gundolf könyve a német Shakespeare-kultuszról. Egy befogadási folyamat művelődéstörténeti elemzésével. 1916-ból Gundolf

példázatként felfogható monumentális Goethe-monográfiája. Egy géniusz lélekrajzának irodalomtörténeti víziójával. De ide kapcsolható még Strich 1910-es mítosz-könyve és Bertram 1918-as Nietzsche-elemzése is.⁴

Az irodalomtörténeti továbbfejlődés e század harmadik évtizedében. Pontosabban az irodalomtörténeti kibontakozás második hulláma. Ebbe torkollik be vagy ezt hívja életre a valamivel korábbi művészettörténetírás termékeny inspirációja. 1915-ből való Wölfflin meghatározó fontosságú, stíluselméleti szempontú művészettörténeti alapfogalomrendszere. Pontosan körvonalazott, párosan ellentétes formaelveivel. 1917-ből Walzel kísérlete a művészetek egymást megvilágító értelmezésére. Aprólékosan végiggondolt párhuzamaival és ellentéteivel. Ezekre épül az irodalomtörténeti stíluskutatás. Az átfogó barokk- és romantikaértelmezésekkel. Meg 1922-ből Strich híressé vált stílustörténeti-pszichológiai tipológiája. A klasszika és romantika analízisével. És 1923-ban indul Korff korszakokat átfogó eszmetörténeti szintézise. A Goethe-kor szellemének sokoldalú összegzésével. Ez irodalomtörténeti továbbfejlődéssel párhuzamos az irányzat magyarországi kibontakozása. Ekkor jelenik meg a *Minerva*. A hazai szellemtudomány rendkívül magas szintű folyóirata. Ekkor születnek Pauler Ákos és Nagy József elméleti tanulmányai. Thienemann Tivadar az irodalomtörténeti gyakorlatot is inspiráló módszertani mintaértekezései. És ebben az évtizedben indul a fiatal szellemtörténész nemzedék. Szerb Antal és kortársai generációja.⁵

Ezzel – nagyjából – véget is ér a körülbelül négy évtizedes tudománytörténeti diadalút. Erdemes – röviden – összegezni.

Az elméleti és történeti kiindulópont a pozitívizmussal kibontakozó ellentét és vita. A pozitívizmus a természettudományok szemléletéhez és módszeréhez közeledik. Hordozza a társadalomtudományok kisebbértékűségi tudatát. Vagyis megkísérik a természettudományok által. A szellemtudomány a természettudományok szemléletétől és módszertől távolodik. Elveti a társadalomtudományok kisebbértékűségi tudatát. Vagyis fellázad a természettudományok ellen. Ezért a szellemtudomány a társadalomtudományok öntudatra ébredése. Elméleti és módszertani önreflexió a természettudományok és a természettudományok ihlette pozitívizmus ellenében. Kísérlet a társadalomtudományok önálló elméleti és módszertani alapvetésének megteremtésére.

Mit jelenthet mindez? Néhány ponton élesen fogalmazható ellentétet. Csak a legfontosabbakról. A pozitívizmusban a kiindulópont a megfigyelés és kísérlet. A szellemtudományban a kiindulópont az intuíció és beleélés. A megfigyelésből és kísérletből induktív logika következik. A részből vezet az egészhez. Az intuícióból és beleélésből deduktív logika következik. Az egészből vezet a részhez. A részekből kapott egész törvényt hordoz. És egyes törvényekből összeálló általános törvényt. Az egészből kapott részek tipológiákká szerveződnek. És egyes tipológiákból összeálló átfogó korszellemmé.

A törvény és általános törvény ok és okozat alapján közelítették. Legfeljebb analógiás következtetéssel is. A tipológia és átfogó korszellem hatás és ellenhatás alapján közelítették. Legfeljebb pszichológiai következtetéssel is. Az ok és okozathoz és analógiás következtetéshez magyarázat tartozik. Logikus-rationális jelleggel. A hatás és ellenhatáshoz és pszichológiai következtetéshez megértés tartozik. Alogikus-irracionális jelleggel is. A magyarázat az irodalomkutatásban életrajzhoz és motívumvándorláshoz köt. A megértés az irodalomkutatásban világnézethez és irányzathoz köt. Az elsőből művet életből magyarázó szerzői életrajz és irodalomtörténet lehet. A másodikból sorsot világnézetből megértő szerzői biográfia és korszakmonográfia lehet. Az irodalomtörténet virágkorok és hanyatló korok feltételezése köre szerveződik. A korszakmonográfia stílustípusok és eszmetörténeti mozgások feltételezése köre szerveződik. A pozitívizmus életrajzaiban és irodalomtörténeteiben fejlődéstörvények által meghatározott nem szabad individuumok. A szellemtudomány biográfiáiban és korszakmonográfiáiban világnézetet kifejezőteremtő, titáni-heroikus individuumok.

A történet és társadalomtudományok új elméleti alapvetései a pozitívista tradícióval látványosan szembekerülnek. A pozitívista tradíció általános törvényt keresvén, törvényre építő, azaz nomotetikus szemléletű. Apodiktikus, kétségbevonhatatlan, megcáfолhatatlan ítéletre tör. Az új alapvetések egyedi eseményt keresvén, egyszerű leíró, azaz idiografikus szemléletűek. Asszertórikus, erősen állító ítéletre törnek. A szellemtudomány középútat vagy egységet keres. Általános törvény és egyedi esemény-, nomotetikus és idiografikus szemlélet-, apodiktikus és asszertórikus ítélet között. Nem tehet mást. Csak e középútat vagy egység teszi lehetővé az előrelépést. Az egyestől az általános, a leírástól az értelmezés, az értelmezéstől az értékelés felé. Enélkül pedig szerzői biográfia és korszakmonográfia nem létezik. E középútat és egység valamit azonban – pozitívizmus és szellemtudomány viszonyában – egyértelművé tesz. A pozitívizmus törvényeket kereső, megfigyelésre, kísérletre, zárt logikára építő, szigorú, „tudományos” tudomány. A szellemtudomány tipológiákat kereső, intuícióra, beleélésre, nyitott logikára építő, kevésbé szigorú, „művészi” tudomány.

A módszer

„A szellemtudományi felfogás reális elvét fokozatosan a tapasztalatból vezetjük le. Megértésről akkor beszélünk, ha az *én* a *teben* önmagára talál; a szellem az összefüggés mind magasabb szintjén talál magára; a szellemnek ez az önmagával való azonossága – az énben, a teben, a közösségek minden szubjektumában, a kultúra valamennyi rendszerében s végül a szellem és az egyetemes történelem totalitásában – teszi lehetővé a szellemtudományokban a különböző teljesítmények együttműködését.”⁶ (Wilhelm Dilthey)

Én és te, a kultúra alanya és tárgya önmagára és egymásra talál a szellemen. Amiben az én az egyed, a kultúrát teremtő egyszeri individuum. A te a közösség, a kultúrát hordozó történelmi kollektívum. És ez egymásra találásban a kultúra valamennyi rendszere meg az egyetemes történelem totalitása. Ez lenne az átfogó, univerzális történelem és tudománya, az univerzális történettudomány. A születő szellemtudomány teoretikus tárgya és lírai álma. A nagy alapozó mindenképpen Dilthey. A teoretikus tárgy és lírai álmé is. Két irányban is körülhatárol. Elszakítja az univerzális történettudományt a metafizikától, vagyis a történelmen túli, nem evilági meghatározóktól. És elszakítja az univerzális történettudományt a természettudománytól, vagyis a történelemnek idegen, nem szellemi meghatározóktól.

Az elméleti alapozás – persze – több lépcsőben is továbbfejlődik. Dilthey indítása filozófiai és pszichológiai jellegű. Windelband és Rickert finomítása tudományelméleti természetű. Spranger összefoglalása ismét filozófiai és pszichológiai fogantatású.

Tehát Dilthey indítása filozófiai és pszichológiai jellegű. Érdemes leszögezni: az univerzális történelem és történettudomány, a szellemtudomány eszménye a kultúra teljes története. Nem több és nem kevesebb. Az egyes szellemi formációk története az univerzális történettudományba, a kultúra teljes történetébe ágyazottan. Az univerzális történettudomány a kultúra teljes története az egyes szellemi formációk történetéből felépítetten. Miként állt elő egy szellemi formáció az univerzális történelemben, a kultúra teljes történetében – a hatás és kölcsönhatás egységében? Az egyes szellemi formációk-ként eseménytörténetről, politikáról, jogról, gazdaságtanról, teológiáról, művészetről, tudományról van szó. És még sok minden egyébről is. Ezek között lehet vagy kell is megtalálni egy-egy irodalmi, tudományos vagy más szellemi jelenség helyét és jelentését. Ez egység elméleti és módszertani megalapozása a cél. Hogyan jöhetett létre ez egység, és miként vizsgálható? Ebben van a szellemtudomány jogosultságának vagy jogosulatlanságának tudománytörténeti tétje. Az alapfogalom a történetiség. Az önmagára, nem metafizikára, történelmen túli jellegre, és nem természettudományra, történelemtől idegen jellegre – alapozott történetiség. Mert történelemben született és történelme van mindennek, amit az ember, a szellem alkotott. Történelmi a világ, amire az ember rányomta bélyegét. Vagyis – láttuk már – ez a szellemtudomány tárgya. A szellemi szubjektumokban és objektumokban testet öltött energia, hatás, ellenhatás, aktivitás, cselekvés. Ezeket értelmezi a szellemtudomány. Az univerzális történelem és történettudomány szemszögéből és annak részeként.

A kiindulópont a kultúrát teremtő individuum elemzése. Ebből nő ki a meghatározott tudatformák, az azokat fejlesztő generációk, azokban szerveződő szellemi mozgalmak, azokban születő kulturális intézmények értelmezése. Dilthey jegyzeteiben ezek szellemtudományi feldolgozásának teljes

vázlata megtalálható. A kultúrát teremtő szubjektumoktól a kultúrát hordozó népekig. És ezeken belül a művészetekig, tudományokig, erkölcsökig, államformációkig és sok minden egyébig terjedő skálán. Lezárva és betetőzve a feldolgozás folyamatát az univerzális történelem végső kérdéseit felvető történetbölcselettel. Életműve ennek; az univerzális történelem szellemtudományi szisztémájának néhány részletét ki is dolgozza. Legalábbis felvillantja. Csak példaként. Az európai irodalom fejlődésének lépcsőfokait a keresztény középkortól a német klasszikáig. A világnézet és az emberkép változásait a reneszánsztól a XVIII. századig. A nevelés elméletét és történetét a görög pedagógiától a XVII. századig. És a sor még – természetesen – tovább is folytatható.⁷

Ám miként történik mindez? Már mint az univerzális történelem nagy folyamatainak és teremtő individuumainak elemzése és értelmezése? Vagyis hogyan körvonalazható a szellemtudományi elemzés és értelmezés tudományos módszertana? A bölcséleti, ismeretelméleti alap egyértelmű. Belső és külső világ, megismerő szubjektum és megismerendő objektum egy. Legalábbis azonos természetű. Egyazon szellem munkál megismerőben és megismerendőben, szubjektumban és objektumban. Azonos szellem ismeri meg az azonos szellemet. De miként?

Az univerzális történelem nagy folyamatainak elemzésében, a hosszmeteszetekben meghatározó módszer az átfogó tipológiateremtés. Kikristályosított példázatait a későbbi irodalomtörténet-írás alkotja. De előzetes formái már az alapokat megteremtő Dilthey szintéziseiben megjelennek. Például az uralkodó világnézetek történelmi típushármásában. A bölcséleti naturalizmus, a szabadság idealizmusa és az objektív idealizmus egymásutánjában. Vagy például az uralkodó költészetváltozatok történelmi típushármásában. A közösségi érzelmvilág, a szabad fantázia és az uralkodó ész egymásutánjában. Ebben az irányba mutat a hazai szellemtudomány elméleti alapozása is. E tekintetben Thienemann Tivadar összefoglaló igényű műve, az *Irodalomtörténeti alapfogalmak* a legfontosabb.

Az egyes korszak belső szerkezetének elemzésében, a keresztmetszetben meghatározó fogalom a megéltség, élmény, jelentés, megértés. Az egyes korszakok szerves szellemtörténeti egységek. Azonos vagy hasonló kapcsolatok, energiák, értékek, célok rendszerei. Bennük az egésztől kap értelmet a rész; a résztől teljesedik ki az egész. E szerves szellemtörténeti egységek a szubjektív és objektív szellem kettősében közelíthetők és értelmezhetők. A szubjektív szellem az azonos vagy hasonló kapcsolatokat, energiákat, értékeket, célokat teremtő és hordozó egyed. Az objektív szellem az ilyen teremtő és hordozó egyedek produktuma, a szerves egységgé összeálló korszaklellem. E teremtés, hordozás, a belőlük létrejövő produktum és korszaklellem leíró története a szellemtörténet, értelmező tudománya a szellemtudomány.

A szellemtörténet és szellemtudomány inkább alap-, mint segédtudománya Dilthey érdekes kísérlete, a leíró és taglaló pszichológia. Tárgya főként az egyed, a szubjektív szellem. A psziché intellektuális, érzelmi és akarati elemeinek értelmezésével. De fogalmai szerepet kapnak a korszellem, az objektív szellem értelmezésében is.

Egyed és korszellem, szubjektív és objektív szellem elemzése között megéltség, élmény, jelentés, megértés közvetít. A kiindulópont a megéltség. A külső világ belső világgá tétele. Külső és belső világ szellemi azonossága, a bennük munkáló és megtestesülő szellemi tartalmak azonossága alapján. A megéltség folyamata és eredménye is az élmény. Teremtő pszichés aktus. A lelkierők mozgása. Ami a külső és belső tapasztalatot – termékenyen – egybeolvasztja. Azaz külsőből belsővé teszi. A jelentés az élmény elemeinek feldolgozása és rangsorolása is. Kiemeli, ami a visszapillantó szem számára a visszapillantás idejében fontos. Az egyéni élmény elemeit az egész szellemi összefüggés, az egyed, a korszellem, az emberiség, a történelem, múlt és jövő szempontjából értelmezi. A megértés az összefoglaló fogalom, az egész szellemtudomány egyik alapfogalma. Benne megéltség, élmény jelentés eredményei összegeződnek. Egyed és korszellem, szubjektív és objektív szellem tekintetében egyaránt. Fokozatai megéltségre, élményre, jelentésre alapozottan körvonalazódnak. Bennük válik világossá, hogy a szellemtudomány módszertana megtette az utat az egyed pszichológiai és a világ történelmi értelmezése között. Az első lépcsőben történetfilozófiából lett személyiségpszichológiává. A második lépcsőben személyiségpszichológiából lett történetfilozófiává. Természetesen úgy, hogy a történetfilozófiába a személyiségpszichológia elemei is beépültek. A megértésben saját énünk megértésétől közelítünk mások énjének (a te-nek) a megértéséhez. Ebben pedig feltárul a belsőben a külső, az ismertben az ismeretlen világ. Elemei a behelyezkedés vagy áthelyezkedés. A megértő átlépése a megértendő összefüggésbe. És az utánaalkotás vagy utólagos megélés. Amelyben a fantázia segítségével megalkotjuk vagy újraalkotjuk önmagunkban a tapasztalásban adott idegen lelki életet és idegen szellemi világot. Itt torkollik a megértés szellemtudományi elmélete a hermeneutika hagyományába. A megértés általános tudományába vagy művészetébe. Amely a *te* megértésén keresztül általában a külvilág, a tradíció, sőt, a történelem megértését is jelentheti. Magasiskolájához zsenialitás szükségeltetik. A filológiai tudás és filozófiai képesség egysége. Ahogy az Schleiermacher életművében megvalósult. Zsenialitás szükségeltetik, de ez technikává is tehető. A rögzített életmegnyilvánulások, a szövegek módszeres megértésében, azaz interpretációjában. E kifinomult módszeresség tudománya a hermeneutika. A filozófiával párosult filológia művészete. Feltehető: a szellemtudomány logikájából szorososan következett a hermeneutika logikája. De a kettő közötti kapcsolat pontosabb értelmezése még további megfontolásokat kíván.⁸

A megélés, élmény, jelentés, megértés folyamatának és eredményének leg-tisztább megvalósulása a költészet. Dilthey e területen, főként az *Élmény és költészet* méltán híressé vált esszéivel és bevezetésével nyit utat a szellem-tudomány irodalomtörténet-írásának. E felfogásban a költészet tárgya nem a valóság. Hanem én és külvilág minőségi azonossága. Ahogy az élet értékei és élményei személyeket, tárgyakat, helyzeteket eddig fel nem tárt jelentéssel felruháznak. E jelentéseket emeli a költészet általánossá. Típusá vagy szimbólummá. A típusban vagy szimbólumban nem a valóság új képe születik, hanem lényünknek az élet értelmével való új kapcsolata. A költészet az élet megértésének legvalódibb orgánuma. A költő látnok, aki az élet értelmét szemléli. Szenzibilitásával fogja fel és fantáziájával alakítja kép- és alakvilág-gá. Típus- és szimbólumalakításában, kép- és alakvilágában születik a poétikai és esztétikai minőség és érték. Ezekben teljesülnek a teljesíthetetlen vágyak. Ezáltal táguul individuuma, szélesedik horizontja. Nyílik szeme egy megváltozott értelmet kapott, jelentéssel telített világra. A megértés és a költészet lényegét éppen a fantázia kapcsolja össze. A fantázia teremtménye a magasabb megértésben az utánaalkotás és utólagos megélés. És a fantázia teremtménye a magasabb költészetben a szimbolikus kép- és alakvilág.

E teremtő fantázia legeggyértelműbb világirodalmi megvalósulása Goethe költészete. Erről szól az *Élmény és költészet* legfontosabb írása, a tudomány-történetileg is példaadó Goethe-esszé. Ő szabadítja fel az ész uralma alól a teremtő költői fantáziát. Emlékezetből és reprodukcióból képet alkot. Tapasztalatból és intuícióból alakot formál. Képben és alakban gondolkodik. Úgy alkot, mint a természet és a gyermek. Mint az affektusok és álmok embere. Ez adja művészi-költői énje lényegét. A fantázia szárnyalását műgond fékezi. A műgond pedantériáját fantázia lazítja. Ebben, fantázia és műgond egymást fékező-lazító egységében valósul meg látnoki képessége. Ami a lelkiélet leg-mélyebb folyamatait mutatja meg. Költészetében a megéltés, élmény, jelentés, megértés legmagasabb megnyilvánulása.⁹

Eddig Dilthey filozófiai és pszichológiai indítása. Univerzális történelemben és történettudományban; ismeretelméletben és módszerben; szubjektív és objektív szellemben; hermeneutikában és költészettanban. Az egész szel-lemtudomány számára alapozás. De legfontosabbá a költészetelméletben és az irodalomtörténet-írásban lesz.

Tehát Windelband és Rickert finomítása tudományelméleti természetű. A badeni iskola finomítása Dilthey indításával majdnem párhuzamos. A legfontosabb tudományelméleti megfontolások nem sokkal Dilthey *Bevezetése* után születnek.¹⁰ Dilthey alapozásával háromszorosán is párhuzamosak.

Az első párhuzamosság a módszertan megalapozásában van. Azaz természet-tudomány és szellem-tudomány elkülönítésében. Windelband természet-tudományról és eseménytudományról beszél. Az első nomotetikus. Az általánosat, a törvényt kívánja megragadni. Ezért általánosít és apodiktikus

ítéletet hoz. A második idiografikus. Az egyedit, az eseményt kívánja megragadni. Ezért egyedít és asszertórikus ítéletet hoz. Rickert természettudományról és kultúrtudományról beszél. Windelband csak a módszerben választ el, Rickert a tárgyban is. Legalábbis egyértelművé teszi a tárgyban való elválasztást. A természettudomány azt vizsgálja – általánosítás által –, amit a természet létrehozott. A kultúrtudomány azt vizsgálja – egyedítés által –, amit az ember alkotott. Vagyis az egész kultúrát. Minden külső és belső meghatározójával együtt.

A második párhuzamosság az értékek szerepében van. Diltheynél a kor-szellemben működő energiákban az értékekre való törekvés a legerőteljesebb. Windelband is hangsúlyozza az eseménytudományokban az értékekre való törekvések elemzését. Rickert pedig a kultúrtudományoknál nemcsak az értékekre való törekvések elemzéséről beszél. Hanem az értékek értékeléséről is. Mert már maga a jelenségek tömegéből való kiválasztás is az értékelés mozzanata.

A harmadik párhuzamosság a művészet értelmezésében van. Diltheynél a művészet lényeges vonása a szenzibilitás és fantázia. Ebben közelíti a szellemtudományi teljesítményt és a művészi alkotást. E nyomon halad Windelband is. Az egyedi esemény tudományos megformálása és fantázia-telt művészi újraalkotása – éppen a képzelet szerepe által – lényegében rokon lehet. Rickert is hangsúlyozza e rokonvonást. De egyértelművé teszi: a kultúrtudományban a képzelet és szemléletesség művészi jellege csupán a logika és következtetés tudományos jellegének alárendelten juthat valamelyes szerephez.

Eddig Windelband és Rickert tudományelméleti finomítása. Természettudomány és eseménytudomány elválasztásában; természettudomány és kultúrtudomány megkülönböztetésében; a módszertan továbbfejlesztésében; az értékek felfogásában; a művészi jelleg értelmezésében. Ez az egész szellemtudomány számára alapot. De fontossá lesz a költészetelméletben és irodalomtörténet-írásban is.

Tehát Spranger összefoglalása ismét filozófiai és pszichológiai fogantatású. Nevezetes könyve az elméleti és módszertani alapot „utolsó-befejező”, egyben legrepresentatívabb, de legdidaktikusabb aktusa is.¹¹ „Menetközben” készül. Az irányzat nagy irodalomtörténeti munkáival párhuzamosan. Például Unger és Gundolf monográfiáival. Valamelyest alapozza, valamelyest össze is foglalja azok praktikus tudományos tapasztalatait. Munkája célját meghaladja munkája eredménye. Célja a szellemtudomány pszichológiájának megteremtése. Dilthey kezdeményezését kikerekítve és továbbfejlesztve is. Eredménye a szellemtudomány metodikájának körvonalazása. Dilthey kezdeményezését kikerekítve és továbbfejlesztve is. E pszichológiában és metodikában az alapfogalmak körülírása. A szellem változatainak elkülönítése és az ezekre épülő tudományágak meghatározása.

A kiindulópont a szellemfogalom struktúrájának minden eddiginél akkurátusabb (didaktikusabb?) kidolgozása. Persze itt is személyes mesterére támaszkodva. A szubjektív és objektív szellem kettősségét a szubjektív, objektív és normatív szellem hármasságává fejlesztve.

A szubjektív szellem az egyén. Megéléseivel, élményeivel, jelentésadásai-
val, megértéseivel – sőt, energiáival, értékteremtéseivel, aktivitásaival együtt. Az objektív szellem a szubjektív szellemek kölcsönhatásainak produktuma. Az interakciókból előálló korszellem. Ideális és materiális, szellemi és intézménybeli objektívációival együtt. A normatív szellem a szubjektív és objektív szellem létformájának és tevékenységének meghatározott vetülete. Mindkét szellemi forma aktivitásának értékteremtő és törvényadó oldala. Azaz a korszellem értékeinek és normáinak dinamikus összessége. Maga a szellem a három szellemi forma termékeny szimbiózisa. Amelyben mindegyik összefoglalja, szintetizálja a másik kettőt. A szubjektív szellem aktivitásában az objektív és normatív szellem együttese – a bennünk lévő jóval és rosszal együtt. Az objektív szellem produktumaiban a szubjektív és normatív szellem összessége – a bennünk lévő értékessel és értéktelennel együtt. A normatív szellem posztulátumaiban a szubjektív és objektív szellem kölcsönhatása – a bennünk lévő maradandóval és elmúlóval együtt. A szubjektív, objektív és normatív szellem hármasságához és a közöttük kirajzolódó erővonalakhoz igazodik a szellemtudomány részdiszciplínáinak szerkezete.

Az objektív és a normatív szellemre vonatkozó vizsgálódás a történeti szellemtudomány. Ezen belül az individuum, a szubjektív szellem fölötti összefüggéseket, vagyis az objektív szellemet az általános, leíró szellemtudomány elemzi. A szellemi értékek törvényadó rendjét pedig, vagyis a normatív szellemet az általános kultúretika. Az individuumra, vagyis a szubjektív szellemre vonatkozó vizsgálódás a szellemtudományi pszichológia. A megélések, élmények, jelentésadások, megértések, értékteremtések, szellemi energiák és aktusok lélektana. A lelki struktúra szellemtudományi pszichológiája. Szemben a lelki elemek nem szellemtudományi pszichológiájával. Az, a lelki elemek pszichológiája, a részekből, az elemekből építi fel – induktív úton – a lelki struktúrát. Ez, a lelki struktúra pszichológiája, az egészből, a struktúrából bontja le – deduktív úton – a lelki elemeket. Azaz a szellemtudományi pszichológia deduktív módszertani logikája az egész szellemtudomány deduktív módszertani logikájának speciális megfelelője. A lelki struktúra szellemtudományi pszichológiájában, általában, az objektív és normatív szellem szempontjainak érvényesülése generális szellemtudományi pszichológia. A lelki struktúra szellemtudományi pszichológiájában, különösen, a szubjektív szellem szempontjainak érvényesülése differenciális szellemtudományi pszichológia. Ezen belül, a differenciális szellemtudományi pszichológiában valósul meg Spranger könyvének *átfogó* tárgyán – a szellemtudomány pszichológiájának megteremtésén és a szellemtudomány metodikájának körvonalázá-

sán – túl ennek *részleges* tárgya is. Az individuális emberi magatartások lelki-szellemi tipológiája. A teoretikus, ökonomikus, esztétikai, szociális, hatalmi és vallásos emberi beállítottság intuícóra épített, finom fenomenológiája.

Eddig Spranger filozófiai és pszichológiai összefoglalása. A szellem létformáinak pontosabb meghatározásában; a szellemtudományi módszertan formába öntésében; a szellemtudományi pszichológia körvonalainak kialakításában; a szellemtudományi részdiszciplínák finom elkülönítésében. Alapozás ez az egész szellemtudomány számára. De fontossá lesz a költészetelméletben és az irodalomtörténetírásban is.

A többszörös filozófiai-pszichológiai-tudományelméleti alapozásra támaszkodva gazdag szellemtudományi irodalomtörténet-írás bontakozik ki. Láttuk már: több hullámban is. Ez irodalomtörténet-írásban meglehetősen széles műfaji skálát jelent. Például szerzői biográfiát és korszakmonográfiát. Korszakmonográfiát stílustörténeti és eszmetörténeti alapon is. Hogy is mondta pályadíjnyertes *Magyar irodalomtörténete* bevezetőjében Szerb Antal? A szellemtörténet (szellemtudomány!) teremtő intuíció, stílustörténet és eszmetörténet egysége. Ezek határozzák meg a tudománytörténeti irányzat fő műfaji változatait.

Az egyén

„Azt az érzést, hogy ő maga csak egy személy feletti hatalom, az Isten, a sors vagy a természet centruma, hogy lényének nem sorsa van, hanem ő maga a sors, mindezt Goethe a démoninak a sokat sejtető szavával fejezi ki (ahogy Caesar a szerencséről, Napóleon a csillagáról beszél) ...A lényegi alak szemlélője számára élet és mű csak egyazon szubsztancia, egyszerre mozgásként és formaként megjelenő testi és szellemi egység különböző attribútuma.”¹² (Friedrich Gundolf)

Gundolf nagy Goethe-monográfiája szerzői biográfia, a teremtő intuíció alkotása. Az egyén, a szubjektív szellem elemzésének műfaji változata. E változat paradigmaticus reprezentánsa. A szellemtudományi irodalomtörténet-írás egyik iskolateremtő alpműve. A beteljesedésről és meghaladásról egyszerre tanúskodik. A beteljesedésről, hogy megvalósítja a szubjektív szellem elemzésének műfaját. A meghaladásról, hogy szubjektív és objektív szellem elemzése csak egymás felől közelíthető.

A Goethe-monográfia mögött jól tapintható szerzője történelmi alapélménye. Egyben az adott német históriai állapotok elvetése. Heroizmus és deheroizáltság, poétikusság és prózaiság, forma és formátlanság, kozmikus rend és kaotikus rendtelenség ellentéte. Ebből következik minden. Hogy a monumentális kompozíció két pillérre épül. A hős és a forma fogalmára. A hősré, aki formát teremt a formátlan világban. Visszajáról színére fordít minden

ellentétet. A deheroizáltságot heroizmussá, a prózaiságot poétikussággá, a kaotikus rendetlenséget kozmikus renddé alakítja vissza. Erről szólnak életműve legfontosabb alkotásai.

Ennek, a világot a visszajáról a színére fordító hősnak a nagy példája Goethe. Alkotásaiban a megvalósult hős. Aki önmaga. De éppen ezáltal valami nála nagyobbak is a megtestesítője. A kozmikus formának, a sorsnak, a történelem értelmének. Személy feletti hatalom centruma. Nincs sorsa, mert maga a sors. Karaktere éppen a sorsszerűség. Személyiségének pontosan ez a lényege. Általános, mert személy feletti jelentést hordoz. Egyedi, mert a személy feletti jelleget személyessé alakítja. Ez az általános-egyedi, személy feletti-személyes jelleg adja démoniságát. Ami a történelmi hős, a nagy ember meghatározó minősége. E démoniság megvalósulási közege a történelem és a költészet. A démoni költő élménye, élete, műve egyetlen szerves egység. Művei nem élete ábrázolásai, hanem élete kifejezései. Benne mutatkozik meg a rejtett törvény. Hogy a költészet nem a lét következménye, hanem a lét eredeti állapota. A démoni költő megértéséhez pszichológia kívántatik. De nem minden jelenség magyarázatát beárnyékoló pszichológiai relativizmus. Hanem lélekkutatás. Ami arcban, mozdulatban, megjelenésben, szóban a benne megnyilatkozó lelket ragadja meg. A titkos energiát, a láthatatlan hatóerőt. Így közelíthető meg a formaadó hős, a nagy ember – például Goethe – lénye. Az egészből következtetve a részre, a szerkezetből az elemekre. Valahogy úgy, ahogy Dilthey taglaló és Spranger strukturális pszichológiája tanította. Csak azok konkrét leírásainál valamelyest absztraktabban. És ezért sejtelmesebben és megfoghatatlanabbul. Ugyanígy megkérdőjeleztetik az elemző módszer is. A módszer legfeljebb a részletek magyarázatára szolgáló eszköz. Az egész megértéséhez nem elegendő. Ide ugyanis a szellemi hős iránt érzett alázat és lelkesedés szükségeltetik. Nem a hivatásból fakadó módszer, szorgalom és ismeret lényeges. Hanem az alázatból, lelkesedből fakadó élmény és beleélő szeretet. Csak ez ver hidat a szubjektív szellemben az átlagos egyed és a monumentális géniusz között. Megközelíthetjük a géniuszt. De csak azt ragadhatjuk meg benne, amire élmény- és beleélő készségünk képesít.

Ezt vizsgálja legfontosabb műveiben. A géniusz megközelítésének és megértésének lehetőségeit. Pszichológiával is, de inkább beleélő lélekkutatással. Metodikával is, de inkább beleérző alázattal. Tevékenységét elméletileg – utólag – a *Költők és hősök* igazolja. Első, különös megvalósítását a német Shakespeare-recepcióról írott könyv jelenti. Második, általános megvalósítását a nevezetes Goethe-monográfia.¹³

A *Költők és hősök* valóban magyarázat. A Shakespeare- és a Goethe-könyvhöz is. A géniusz, a szellemi és gyakorlati hős kultuszának filozófiai, de inkább ideológiai alapozása. Mert minden kor keresi a hőseit. Mint az egyetlen érvényes történelmi és etikai mértéket. Amelyben relativként átélheti az

abszolútát, emberiként az istenit. Éppen ez – a relatívval szemben az abszolút, az emberivel szemben az isteni – adja a géniusz, a hős kultuszának vallásos-mitologikus jellegét. Csak e kultusz ébresztheti fel a korokat átható-átlelkesítő sugárzást. Amely a géniusz, a hős lényéből árad. És a deheroizált korokba a heroikus korok atmoszféráját visszahozza. Mert megromlott a világ állapota. Az antikvitásban még adott volt test és lélek, természet és kultúra harmonikus egysége. Ez teremtette az antikvitás közvetlen formáját. A kereszténységben test és lélek, természet és kultúra harmonikus egysége szétesett. Ez teremtette a kereszténység közvetett formátlanságát. A keresztény kor géniuszainak, hőseinek történelmi küldetése tehát adott. A régi harmónia visszateremtése – új alapokon. A régi forma megidézése – új alapokon. A keresztény kor géniuszai, hősei tehát harmóniateremtők és formaadók.

Költőként, a szellem géniuszai és hőseiként: Dante, Shakespeare, Goethe. Dante egyesíti először a kereszténységben a múltó testet és az örök szellemet. Összembersége a középkor összemberségének megvalósítója és hordozója. A gomolygó káoszról rendezett kozmoszt, a széteső formátlanságból összeálló formát – először – így teremt. Shakespeare egyesíti először a kereszténységben a dologi világot és az emberi személyiséget. Összembersége az újkor összemberségének megvalósítója és hordozója. A gomolygó káoszról rendezett kozmoszt, a széteső formátlanságból összeálló formát – másodsor – így teremt. Goethe egyesíti először a kereszténységben az új tudományt és a régi szellemet. Összembersége a klasszika összemberségének megvalósítója és hordozója. A gomolygó káoszról rendezett kozmoszt, a széteső formátlanságból összeálló formát – harmadszor – így teremt. Költőként, a szellem géniuszai és hőseiként, harmóniateremtő és formaadóként Dante az Istent, Shakespeare a világot, Goethe a tudományt teszi emberivé. Vagyis megformálja az emberben az isteni törvényt, a közvetlen valóságot és a közvetett világot.

Hódítóként, a tett géniuszai és hőseiként: Sándor, Caesar és Napóleon. Sándor és Caesar az antikvitásban teremtik meg a gomolygó káoszról és széteső formából az ifjúság és férfikor rendezett kozmoszát és összeálló formáját. Napóleon pedig a kereszténységben bizonyítja, hogy a harmóniateremtő és formaadó hatalmak elevenek maradtak, legalábbis feltámaszthatók. A Napóleon reprezentálta eszmény heroikus eszmény egy deheroizált korban. Ezért avattatik Goethe és Napóleon találkozása a heroikus szellem és heroikus tett világtörténelmi tendenciákat és normákat hordozó, jelképes találkozásává. Olyan találkozássá, amelynek értelme a kaotikus és formátlan kor embereinek, plebejusoknak, szkeptikusoknak, utilitaristáknak és relativistáknak – természetesen – megközelíthetetlen.

A történelem mozgását a heroikus alkotó és nem heroikus befogadó ember kölcsönhatása adja. A géniusz inspirációja a nem-géniuszok, a hős ihletése a nem-hősök között. A káoszba behatoló kozmosz, a formátlanba behatoló for-

ma. Ennek a története a német Shakespeare-kultuszról írott monográfia. Amely minden ideologikus megkötöttségen túl is az összehasonlító irodalomtudomány egyik korai alapműve. Mert nem egyoldalú hatásról van szó, hanem kétoldalú kölcsönhatásról. Shakespeare heroikus, kozmikus, harmóniateremtő, formaadó szelleme behatol a deheroizált, kaotikus, diszharmonikus, formátlan német világba. És kezdetét veszi a két elem kölcsönhatása. Előbb a negatív mozgás: a deheroizált, kaotikus, diszharmonikus, formátlan bomlasztja fel Shakespeare szellemét. Utóbb a pozitív mozgás: a heroikus, kozmikus, harmóniateremtő, formaadó szervezi meg a német világot. E két lépcsőből áll össze a német Shakespeare-kultusz története.

Ez, a hősokról és Shakespeare-ről írott könyv a Goethe-monográfia szellemi környezete. Hogy is fogalmaz a *Költők és hősök*? Goethe a szellem géniusza és hősei között – Dante és Shakespeare után – a harmadik. Először egyesíti a kereszténységben az új tudományt és a régi szellemet. Összembersége a klasszika összemberségének megvalósítója és hordozója. Ez egyesítés, megvalósítás és hordozás története a monumentális Goethe-monográfia. Harmóniateremtése és formaadása az új tudomány, a tudományos világkép köré szerveződik. A kaotikus világhoz racionális fátyolon keresztül közelít. Racionalizmusának a káosz élménye ad mélységet. A káosz élményének racionalizmusa ad szilárdságot. A monográfia teljes gazdagsága – itt – követhetetlen. De a pillérek, amelyekre Goethe harmóniateremtése és formaadása, egyesítése, megvalósítása és hordozása épül, pontosan körvonalazhatók.

Szervesen, természeti erőként építkező életmű. Ezt érzékelteti a híressé vált, sokat idézett teoretikus metafora. Művei nem állomások egy fejlődés-vonalon. De évgyűrűk egy fejlődésgömbön. Természetesen alakulnak és formálódnak. Ahogy a belső energiák mérik önmaguk működésének időtlen idejét. Ez egyszeri-elemi erőből következik, hogy műveinek minőségei hagyományos fogalmakkal nem közelíthetők.

Nem lehet líráról, epikáról és drámáról beszélni. A újkorban a nagy személyiség az egyetlen meghatározó erő. A hagyományos műfajok szakrális jellegüket – sorban – elveszítik. Az ókor közvetlen forma. E forma a műfajokat – teremtő szellemként – felépíti. Az újkor közvetett formátlanság. E formátlanság a műfajokat – romboló szellemként – felbomlasztja. Ezért lehet – Goethe esetében – líra, epika és dráma helyett líráról, szimbolikáról és allegóriáról szó. Mindhárom változat a szerző történeti és irodalomtörténeti víziójának alapellentéteire épül. Vagyis a heroikus-dinamikus, alkotó egyéniség tevékenységének lényegét hordozza. Bennük anyag és szellem ellentéte feszül. De ezáltal káosz és kozmosz, formátlanság és forma ellentéte is. A lírában anyag és szellem egy. Az anyag közvetlenül formává, a káosz kozmosszá lesz. A szimbolikában anyag és szellem különböző. De a szellem magához idomítja az anyagot. A formaöszön kihat a világra. A formátlant formává, a káoszt kozmosszá alakítja. Az allegóriában anyag és szellem szétesik. De a

szellem összeköti a szétesettet és magára vonatkoztatja. Ezáltal a formátlant és a káoszt a forma és a kozmosz átlényegíti.

Eredetit alkotott egy nem eredeti világban. Énje határtalan tartalmait ezért a világ határolt keretei közé kellett szorítania. Ebben is harmóniateremtő és formaadó energiája ölt testet. Ezt magyarázza Goethe élményeinek Gundolf meghatározta, híres fogalompárosa. Az őselmény énje határtalan tartalmait, a műveltségélmény a világ határolt kereteit hordozza. Az őselmény vallási, titanikus, démoni, erotikus. A műveltségélmény németiség, Shakespeare, klasszika, Itália. Életműve szimbolikus vonulatában és a *Faust*ban, az első, az őselmény, allegorikus vonulatában és a *Wilhelm Meister*ben a második, a műveltségélmény dominál. Lírája őselmény – énjének anyagában kifejezetten. Szimbolikája őselmény – a műveltségvilág anyagában feloldottan. Allegóriája műveltségélmény – műveltségvilág anyagában megfogalmazottan. A három költői formában énje határtalan tartalmait és a világ határolt keretei közötti viszony három költői változata. Ahogy a határtalan tartalom feszíti a határolt keretet; a határolt keret szorítja a határtalan tartalmat.

Líra, szimbolika és allegória hármasa, őselmény és műveltségélmény ketőse ihleti a szervesen, természeti erőként építkező életművet. Alakítja és formálja fejlődésgömbjén ama bizonyos évgyűrűket. Amelyekben a belső energiák mérik önmaguk működésének időtlen idejét. Ez évgyűrűk alakulásának és formálódásának, a harmóniateremtés és formaadás folyamatának története a monumentális Goethe-monográfia.

A stílus

„A stílus tehát az időtlen emberség időbeli megjelenése. A szellem állandósága és változása egyaránt kifejezésre jut benne. A szellemtörténet ezért szükségképpen stílustörténet. A stílustörténet az egyetlen szellemet élete alakulásában ábrázolja... Az örökkévalóság alapeszméje tehát beteljesülésre és végtelenségre oszlik. Ezek pedig minden művészet alapeszméi is egyben. Egy stílus jellemzőit az határozza meg, hogy az örökkévalóság mely változatára irányul a szellem végső lendülete, melyikben akarná megváltani önmagát.”¹⁴ (Fritz Strich)

Strich nagy klasszika- és romantika-könyve korszakmonográfia. Annak stílustörténeti formája. Az egyén feletti, az objektív szellem elemzésének első műfaji változata. E változat egyik paradigmátikus reprezentánsa, a szellemtudományi irodalomtörténet-írás egyik iskolateremtő alapműve. Valóban az objektív szellem elemzésére irányul. Vagyis a szubjektív szellemek, az egyének együttműködésének, kölcsönhatásának összegére és végeredményére. Teszi ezt a német klasszika és romantika kimerevített polaritásának szellemtudományi értelmezésében. Megéltéssel, élménnyel, jelentéssel, megértéssel – ahogy a szellemtudomány klasszikus elméleti alapvetéseiben egyértel-

műen körvonalazódik. Ráadásul finom érzékenységgel és hajlékony elemző-készséggel is.

A stílustörténet műfaji változatát a művészettörténetírás ihleti. Főként Wölfflin tudománytörténeti jelentőségű monográfiája. A művészettörténeti alapfogalmak. Wölfflin – még valamelyes pozitivista indíttatással – a temperamentumból fakadó művészeti stílusról beszél. Egyéni, nép- és korstílusról egyaránt. Amelyek a korszellem megnyilatkozásai a képzőművészetek történetében. Ám ezek mögött az optika, a látásmód változása tapintható. Ehhez pedig a népszellemnek már nincs köze. A reneszánsz és a barokk váltását elemzi. Ahogy Strich a klasszikáét és romantikáét. E váltást értelmezi öt híressé lett ellentétes formálási elvének pontos megfogalmazásában. Mint ismeretes: linearitás és festőiség; sík és mélység; zárt forma és nyitott forma; sokszerűség és egység; világosság és homály. Egy művészettörténeti stílusváltás művek sorából kiemelt minőségi jegyei. Ezek inspirálják az irodalomelmélet- és irodalomtörténet-írás szellemtudományi stílus kutatásait is.

Az inspiráció első megjelenési formája Walzel irodalomelméleti-, második megjelenési formája Strich irodalomtörténeti kísérlete.

Walzel megpróbálja Wölfflin stíloselemző szempontjait a költészet vizsgálatára is alkalmazni. E próba szüli nevezetes tanulmányát. A művészeti ágak elméleti „komparatiztikájáról”. A művészetek sajátosságainak kölcsönös megvilágításáról. A művészi formálás közös minőségeit kutatja. Sok termékeny szemponttal, kevés kézzelfogható eredménnyel. Rá kell jönnie: Wölfflin öt ellentétes fogalompárja költői művek értelmezésében nehezen alkalmazható. A képzőművészet három ágazata – festészet, szobrászat, építészet – a költészet műfajaival legfeljebb távoli analógiákban szembesíthető. De az építészeti alkotás és a drámai műforma szerkezetének elemzésében talál érintkezési pontokat. A tektonikus és atektonikus kategóriapárjával mindkét szerkezet leírható.¹⁵

Ezekre épít Strich is. Az ellentétes stíloselemekre és a kölcsönös megvilágításra. Belőlük növeszti ki klasszika és romantika stíluspolaritását. Nem előzmények nélkül teszi. Néhány éve a XVII. század lírai stílusát elemezte. Wölfflinre támaszkodva. A linearitás és festőiség szempontjait használva. A nagy kísérlet azonban – természetesen – a klasszika- és romantika-monográfia. Wölfflinre támaszkodik ezúttal is, de nagy hangsúlyeltolódásokkal. Mert átkölti a művészettörténeti stílusfogalmakat. Azok ott – Wölfflinnél – a vizuális látásmód és az alkotó forma összefoglalását jelentik. Ezek itt – Strichnél – a lét értelmezése és a személyiség sorsa összefoglalását jelentik. A művészettörténetben immanens, művészeti minőségekről van szó. Az irodalomtörténetben transzcendens, bölcséleti minőségekről. Az immanens, művészeti minőségek a művészettörténet tényeit értelmezik. A transzcendens, bölcséleti minőségek a metafizikai távlatokat sejtetik. Ott reneszánsz és barokk egyszeri, konkrét stílusváltása a tárgy. Itt klasszika és romantika örök,

absztrakt polaritása a tárgy. Az egyszeri stílusváltás a művészet formálási elveiben, az örök polaritás az emberi természet alaptörvényeiben gyökerezik.

A gondolatmenet a történelem értelmezéséből indul. A folyamatok mélyén ott az örökegy forma. A történelem állandóinak és változóinak végső szubsztanciája. Az örökegy formában ott az örökegy ember. Körülötte és benne, ami a történelemben állandó és a történelemben változó. Ezt elemzi a történelem tudománya, a szellemtörténet. Vagyis a történeti szellemtudomány. Megragadja az állandóságot a változásban, a változást az állandóságban. És a kettőben együtt az örökegy formát. Ami az idő alakváltozásaiban kikristályosodik. Azonos lényegű, de sohasem ugyanaz. Mert a történelem nem visszatérő mozgás, hanem teremtő fejlődés. Azonos lényegű benne a lét végső kérdéseire adandó válasz kényszere. Teremtő fejlődés benne a lét végső kérdéseire adandó válasz milyensége. E milyenség, a kérdés és válasz milyensége a stílus meghatározója. A stílus az örökegy forma jellemző megjelenése a történelmi időben. Ebből adódik, hogy a történelem azonos lényegének és teremtő fejlődésének tudománya, a szellemtörténet, a történeti szellemtudomány lényegében stílustörténet. De melyek a lét végső kérdései, amelyekre a kérdések és válaszok milyensége vonatkozik? E kérdések az emberi meghatározottság, az élet és halál kérdései. Amelyekben az elkerülhetetlen elmúlás tudata és a megszerzhetetlen örökkévalóság akarata tragikusan összeütközik. Kérdések és válaszok mögött tehát a mulandóság tudata, az örökkévalóság vágya. Ez a kérdéseket óhatatlanul tragikussá, a válaszokat óhatatlanul nosztalgikussá teszi. Az örökkévalóság nosztalgiájának, a lét megörökítésének egyik változata a beteljesülés. A kiteljesített önmegvalósítás a befejezett alkotásban. Az örökkévalóság nosztalgiájának, a lét megörökítésének másik változata a végtelenség. Az állandó változás az önmaga keresésében. Az örökkévalóság nosztalgikus alapeszméje egyben minden művészet alapeszméje is. Két változata két stílus meghatározója. A beteljesülés, a kiteljesített önmegvalósítás a befejezett alkotásban a klasszika-, a végtelenség, az állandó változás az önmaga keresésében a romantika lényegjegye. Bennük az idő változásaiban kikristályosodó örökegy forma. Ha a szellemtörténet, a történeti szellemtudomány lényegében stílustörténet, legevídebb tárgya az örökkévalóság nosztalgiájának két stiláris változata, a klasszika és romantika polaritásának stílustörténeti értelmezése.

Strich műve a XVIII. és XIX. század fordulóján mutatja a két stiláris változat polaritását. Itt a két stílus legtisztább megjelenési formája. De ne feledjük: nem a két stílus konkrét irodalomtörténeti, hanem absztrakt bölcséleti elemzéséről van szó. Nem a klasszikus és romantikus irodalom fenomenológiájáról, de a klasszikus és romantikus magatartás metafizikájáról. És a kettő egymást váltásáról, polaritásáról mint minden szellemi fejlődés végső hajtóerejéről. Beteljesülés a mozdíthatatlan nyugalomban. Végtelenség az örök mozgásban. És persze mindkettőben az örökkévalóság nosztalgiája. Örökké-

valóság a megtalált tökéletességben. Örökkévalóság a szüntelen keresésben. Pont és vonal, cél és út kettőse. A klasszikus és romantikus magatartás metafizikájának alapvető meghatározói. Nagy művészeti stílustipológiák és művészeti karaktertipológiák jellegzetes körvonalai. Ezt viszi végig az örökkévalóság nosztalgiájának két stiláris változatában. A klasszikus és romantikus magatartás jellemzésétől a klasszikus és romantikus költészet jellemzéséig. Az ember, a tárgy, a belső forma, a nyelv, a tragikum, a komikum, a ritmus és a rím elemzésében. Vagyis a metafizikumtól az esztétikumig, a poétikától a metrikáig terjedő skálán.

A gondolatmenet megadja az örökkévalóság nosztalgiája két stiláris változatának struktúráját, belső tagolását is. Például a realista és idealista klasszika elválasztásában. Az alap az állandó törvény. A realista klasszika megvalósult törvényt lát. Az idealista klasszika megvalósuló törvényt vár. Például a keresztény és a dionüszoszi romantika elválasztásában. Az alap az állandó változás. A keresztény romantika az istenséghez emelkedik. A dionüszoszi romantika önmaga mélységeibe süllyed. A klasszika – mindkét variációban – idő és tér megszilárdításában valósítja meg önmagát. A romantika – mindkét variációban – idő és tér széttörésében keresi meg önmagát. Megszilárdítás és széttörés merőben ellentétes gesztus. De az ember mindkettőben utat épít önmagához. És az örökkévalóság lehetőségéhez. Csak az egyik a klasszika, a másik a romantika lényegi gesztusával teszi.

Idő és tér megszilárdítása vagy széttörése a két költői magatartás, a két költői forma lényegi szembenállásához vezet. A klasszikában, az idő és tér megszilárdításában tudatos költői mesterség jut érvényre. A romantikában, az idő és tér széttörésében mágikus költői alkotás. Ott örök emberség a tárgy, itt változó történelem. A klasszikában a szépség állandóság, tartósság, linearitás. A romantikában a szépség változás, mozgás, festőiség. Az állandóságnak, tartósságnak, linearitásnak Apollón az ihletője. A változásnak, mozgásnak festőiségnek Dionüszosz. Az elsőből befejezett, zárt mű lesz, a másodikból befejezetlen, nyitott töredék. A zárt mű korlátozás szülötte, amely fékezi, lefojtja a psziché erőit, a vágyakat. A nyitott töredék korlátlanág szülötte, ami szabadon engedi a psziché erőit, a vágyakat.

Az örökkévalóság nosztalgiájának két stiláris változata poláris ellentét. Szintézis nincs. Nem is igen lehet. Legfeljebb Goethe lénye és műve sejtette a szintézis lehetőségét. De Goethe lényének és művének részletes elemzése túlmutat a stílustörténet határain.

Az eszme

„E könyv nem a szokásos értelemben felfogott irodalomtörténet, hanem teljes tudatossággal eszmetörténet (anélkül azonban, hogy az irodalomtörténet önálló létjogosultságát bármi módon is sértené). Eszmetörténeti voltának

különös indokát az adja, hogy arra a felfogásra épül, amely szerint klasszikus-romantikus költészetünk lényegileg csak eszmetörténeti szemlélettel világható meg. Mert e német költészet lényegére, melyet a német idealizmus költészetének is szoktak nevezni, semmi sem annyira jellemző, mint az, hogy oly mértékben eszmei jellegű költészet, mint amennyire talán semmilyen más költészet a világirodalomban.”¹⁶ (Hermann A. Korff)

Korff nagy klasszika- és romantika-könyve is korszakmonográfia. Annak eszmetörténeti formája. Az egyén feletti, az objektív szellem elemzésének második műfaji változata. E változat másik paradigmatisz reprezentánsa. A szellemtudományi irodalomtörténet-írás egyik iskolaösszefoglaló alapműve. Ez is valóban az objektív szellem elemzésére irányul. Vagyis a szubjektív szellemek, az egyének együttműködésének, kölcsönhatásának összegére és végeredményére. Teszi ezt a német klasszika és romantika megközelített szintézisének szellemtudományi értelmezésében. Óriási kortörténeti anyagon, sok elmélyült elemzéssel, költészet és bölcsélet egységében. Ahogy az egyik hordozza a másikat. Ahogy a másik megtermékenyíti az egyiket. Nem a képzőművészeti ihletésű stílusfogalomra támaszkodik, hanem a szellemtudományi ihletésű eszmeifogalomra. Fontos előzménye is van az irányzat irodalomtörténet-írói gyakorlatában: Unger híres Hamann-monográfiája.¹⁷ Bár Unger elsősorban problémátörténetről, Korff határozottan eszmetörténetről beszél. De mindkettő mögött adott a széles világnézeti-bölcséleti háttér. És az első mű az irányzat fellendülésének, a második már a lecsengésének tudománytörténeti dokumentuma.

Ez eszmetörténeti korszakmonográfia hatvan évet metsz ki a német és az egyetemes kultúra történetéből. A német klasszika és romantika korát. A több, mint félszázadot, amelyben a német irodalom – éppen Goethe értelmében – világirodalomná lett. Benne annak – a világirodalomnak – a fő áramlatai összegződtek: hat évtized 1770 és 1830 között. A korszak, a korszakmonográfia címében is, Goethe-korszaknak nevezetik. Méltán. Pályája át is fogja a korszakot. Érdemes tehát a határokat életművének fordulatai felől értelmezni. Tehát: 1770-ben, a korszak kezdetén megnyílik Goethe pályája. Huszonegy éves. Három év múlva születik a Götz-dráma; négy év múlva a Werther-regény. Rövidesen letelepszik Weimarban. 1830-ban, a korszak végén Goethe pályája lezárul. Nyolcvanegy éves. Egy éve fejezte be a *Wilhelm Meistert*. Egy év múlva fejezi be a második *Faustot*. Rövidesen meghal Weimarban.

E hat évtized – Goethe pályájának és Goethe korának – eszmetörténetéről van szó. A kultúra teljes hossz- és keresztmetszetében. Két kölcsönhatásban lévő pólus, a bölcsélet és költészet köré szervezve. E két kölcsönhatásban lévő pólus kényszeríti ki az eszmetörténeti megközelítést. A kor klasszikus bölcsellete Kanttól Hegelig – és tovább a romantikus bölcséletig. A kor klasz-

szikus költészete Goethétől Schillerig – és tovább a romantikus költészetig. Evidenciaként kezeli: eszmékkal átítatott, eszméktől elindított költészet. Ezért csak eszmetörténet értelmezheti. Mozgató bölcseletre és megvalósított költészetre egyszere figyelve.

De mi is az eszmetörténet? A négykötetes, majd' négy évtizedig készülő monumentális korszakmonográfiából – meglehetősen pontossággal – kikövetkeztethető. Kiindulópontként egy korszak alapeszméjéről van szó. Megélés-sel, élménnyel, jelentéssel, megértéssel – a szellemtudomány klasszikus elméleti alapvetéseinek értelmében – bizonyára megragadható. Meg – természetesen – érzékeny intuícióval és művészi beleérzéssel. Ez alapeszme gondolat és érzés is. Ítélet és szemlélet is. Vélemény és ízlés is. Tudatossá lesz gondolatban, ítéletben, véleményben. Tudattalan marad érzésben, szemléletben, ízlésben. Beszövődik az intellektuális és emocionális szférába. Megjelenik a maga formálta magatartásban és a kényszerűen átélt sorsban. És még sok minden egyébben is. Ezt – a kor szellemi emberét és szellemi légkörét minden oldalról körülvevő és meghatározó alapeszmét – bontja ki – impozáns sokoldalúsággal – a monumentális korszakmonográfia kötetsora. De az eredendően 1823-ban megjelent első kötet 1854-es második kiadásának előszava ezt módszeresen meg is fogalmazza.

A kor alapeszméjének megjelölése nem meglepő. Mélyen a német klasszika szellemi természetében rejlő közhelyigazságról van szó. De a kor alapeszméjének kifejtése igencsak meggyőző. Mélyen az eszmetörténeti korszakmonográfia műfaji természetében rejlő elemző gondolatmenetről van szó. A kialakuló német világ tragikus ellentmondásáról. A születő polgári lét gyakorlati szűkösségének és a tetőződő humanitásgondolat elméleti tágasságának az egész korabeli szellemi életet meghatározó feszültségéről. És ebben és emögött az óriási történelmi kompenzációról. Amennyiben a német filozófia és gondolati költészet eszméi illuzórikusan megcsinálják, amit a német politika és társadalmi mozgások cselekvései praktikusán megcsinálni nem tudnak. Politikai felszabadítás helyett filozófiai felszabadulás. Cselekvő társadalomépítés helyett költői önépítés. Praxis és idea, statika és dinamika ellentéte ez. Statika a praxisban, dinamika az ideában. Szűkösség és tágasság, korlátozottság és korlátlanág ellentéte is ez. Szűkösség és korlátozottság a statikus praxisban, tágasság és korlátlanág a dinamikus ideában. Mindez a köz- és a magánélet síkján is. Nemzeti sorsot és egyéni sorsokat egyaránt formálva és deformálva. Gondolkodói és költői életműveket és életpályákat a magasba emelve vagy a mélybe taszítva. A korabeli német élet nagy ellentétei. Amelyeket a *Faust* hordoz – Goethe korának szelleméről van szó! – és a *Wilhelm Meister*. Az első, a nagy bölcseleti dráma a világtörténelem szélespoétikus színpadán; a második, a nagy nevelődési regény a jelen szűkössé-prózai színpadán. Egy általános-absztrakt, mindig érvényes ellentmondás különös-konkrét, korhoz kötött változata. Élet és eszme feszültsége.

Amennyiben – természeténél fogva – az élet mindig bénítja, földhöz köti az eszmét; amennyiben – természeténél fogva – az eszme mindig megmozgatja, magasba lendíti az életet.

Erre, az alapeszmére épül minden. Már mint az eszmetörténet fogalomrendszere. A gondolatmenet logikája végigvisz az alapeszmét folytató három kategórián. Tehát: (alapeszme) eszmerendszer, világnézet, korszellem. Az alapeszme – mint egyéni gondolat és érzés – egyénekben, szubjektív szellemekben formálódik. De túl is emelkedik az egyénen, a szubjektív szellemen. Azaz egyén fölöttivé, objektív szellemmé alakul. Alapeszmék és belőlük kinövő teljesítmények bonyolult szövevényéből, hasonlóságot-különbséget tartalmazó egységéből adódik össze az eszmerendszer. Ez már az objektív szellem önálló élete. Itt, az alapeszmék és teljesítmények eszmerendszerré szerveződésénél, a szubjektív szellemek objektív szellemmé kristályosodásánál kezdődik valójában az eszmetörténet sajátos területe. Egy kor teljes szellemi színpéjében eszmerendszerek élhetnek egymás mellett. Azonosak és ellentétesek, harmonizálók és diszharmonizálók, szintetizálódók és differenciálódók. Az azonosság, harmonizálás, szintetizálódás túlsúlyából szűrődik ki a kor jellemző világnézete. Vagy a kor jellemző világnézeteinek egymásmellettsége. Egy kor alapeszméjében, eszmerendszereiben, világnézeteiben vagy azok mögött közös irány. Amerre alapeszme, eszmerendszerek, világnézetek mozgása halad. Ez az irány mutatja vagy közelíti a kor szellemét. A korszellemet. Az eszmetörténet legátfogóbb kategóriáját. A korszellemmé szintetizálódott alapeszme, eszmerendszerek, világnézetek összességét. Ezt tárja fel a négykötetes korszakmonográfia a jelzett hatvan év, a paradigmikus Goethe-kor esetében.

Még hozzá kereszt- és hosszmetset, statika és dinamika egységében. A szellem, a szubjektív és objektív szellem energiái mozgatják a korszellem egész, bonyolult szerkezetét. Az eszmerendszer benne a dinamikus, a világnézet a statikus elem. Eszmék és eszmerendszerek harcban állnak vagy állhatnak egymással. Új eszmék és eszmerendszerek dörömbölnek a világnézetek kapuin. És mozgatják meg, át is alakítják az egész építményt, a korszellem szerkezetét.

Korff eszmetörténeti korszakmonográfiájának két „találmánya” is van. Először: nem merevíti meg és élezi ki klasszika és romantika ellentétét, mint Strich stílustörténeti korszakmonográfiája. Hanem a két stílusirányzatot az alapeszméből, eszmerendszerekből, világnézetekből és korszellemből fakadó laza-mozgalmas egységként értelmezi. Másodsor: e laza-mozgalmas egységet nem állandó minőségek állandó összegének, hanem változó minőségek változó kölcsönhatásának ábrázolja. E két „találmányra” épül az egész eszmetörténeti korszakmonográfia szerkezete. Elméleti bevezetés után következik a Sturm und Drang, a klasszika, a kora romantika és a magasromantika elemzése. Vagyis a két stílusirányzat az eszmetörténetben termékeny feszült-

ségeket is hordozó szintézist teremt. Így ábrázolja a négykötetes, 1823 és 1857 között publikált valóban monumentális korszakmonográfia.

*

Eddig a rövid áttekintés. A szellemtudomány ismeretelméletéről, módszertanáról, irodalomtörténetéről, műfajairól, mestereiről. Úgy vélem, szükségtelen az irányzat tudománytörténeti jelentőségét hosszasabban bizonyítani. De azt is úgy vélem, az irányzat tényleges története mindeddig megíratlan. Márpedig szükség lenne rá. Az eredeti német és az ahhoz kötődő magyar irányzat történetére egyaránt. A németekről – persze nagyon hiányosan – e dolgozatban szóltam. De kellene egyszer a magyarokról is. Csak példaként. A *Minerva*, a társaság és a folyóirat történetéről. Ezen túl Pauler Ákos, Nagy József, Thienemann Tivadar bölceleti és irodalomelméleti alapvetéséről. Zolnai Béla, Szerb Antal, Farkas Gyula művelődés- és irodalomtörténeti munkásságáról. Az irányzatról a művészettörténet-írásban és a történettudományban. És – természetesen – más területen is. Ahogy arról az irányzat reprezentatív vállalkozása, a Hóman Bálint szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* érdekesen számot ad.¹⁸ Mindez – mármint az irányzat nem hazai és hazai történetének részletesebb feldolgozása – nemcsak a tudomány múltja, de a tudomány jövője szempontjából is fontos lehet.

A szellemtudomány elmélete és gyakorlata nem támasztható és nem támasztandó fel. De lehetnek benne megszívlelendő mozzanatok. Természetesen nem a reinkarnálás, de a szintetizálás szempontjából. Csak néhányat e megszívlelendő mozzanatokból – összegzésképpen.

A szellemtudomány függetlenedett a természettudományoktól. Önálló ismeretelmélettel, logikával és ezeken alapuló módszertannal is. Ami filozófiából és pszichológiából egyszerre épült. Meg még sok minden egyébből is, például filozófiatörténetből és kultúrtörténetből. És éppen emiatt – mármint a saját ismeretelmélet, logika és módszertan miatt – nem volt a természettudományokkal szemben kisebbségi komplexusa.

A szellemtudomány mélyen történeti irányzat. A vizsgálat tárgyában és módszerében is. Vízija az univerzális történelem – a kultúra, az ember alkotja világ egyetemes története. Nosztalgiája az univerzális történettudomány – a kultúra, az ember alkotja világ egyetemes történettudománya. Amelynek egyes elemei csak a művelődéstörténet egészében és abból kiindulva vizsgálhatók. Például a költészet bölcelettel, zenével, képzőművészettel együtt. Meg az ízlés és a mentalitás történetével. És még sok minden egyébbel is.

A szellemtudomány az univerzális történettudományban a koreszmére épít. De azt alkotó egyének egyéni teljesítményéből rakja össze. Akiknek életrajzuk, szülőföldjük, alkatuk, élményük, sorsuk van. És mindez a történelemben és a történelem által adott. Korszellem és egyén ilyenfajta egysége

teremt lehetőséget az irányzat műfajainak kiteljesedésére. Az egyén történetéből szerzői biográfia lehet; a korszellem történetéből korszakmonográfia. Amelyekben megszólal egyének és korok műveinek jelentése. Az örökké érvényesnek és a korhoz kötöttnek egységében létrejövő, embert és történelmet formáló költői igazságtartalom.

A szellemtudomány e műfajaiban teret enged a kutató egyéniségének is. Megélésének, élményének, jelentésének, megértésének. Sőt; intuíciójának. És éppen ezért vágyat érez a feltárt anyag szemléletes, stílárisan egyéni megformálására. Természetesen nem válik művészetté. De nem nélkülözi a művészi jellegű szerkesztés-formálás igényét. Természetesen végig tudomány marad. De tudománya tárgyáról, általában a művészetről és különösen a költészetről a művészet és a költészet jellemzőire is gondolva értekeznek.

Mindezek mellett rendszeratanát pontosan bontja ki. Alkotásokból szerveződő univerzális történelem; értékeket, normákat építő etikum és mindezeket érzékenyen elemző pszichológia egységében. Ahogy akkurátusan megfogalmazza a módszertanilag szigorú Spranger:

„Amennyiben az egyének feletti szellemi kölcsönhatás struktúráját kutatjuk, az általános (leíró) szellemtudomány talaján állunk. Amennyiben érdeklődésünk csak a normatív értéktörvényekre és a normáknak megfelelő értékképződményekre irányul, általános kultúretikát művelünk. Amennyiben azonban az egyén értelmi-érzéki élményeit és tetteit állítjuk az előtérbe, akár megegyeznek azok az eszményi normákkal, akár eltérnek tőlük, szellemtudományi pszichológiát művelünk.”¹⁹

1 A tanulmány eredendően a Barta János Társaság a szellemtörténetről szóló konferenciáján tartandó előadás szövege. Menet közben azonban terjedelmében túlnőtt egy előadás lehetőségein. A tárgy a szellemtörténet forrásvidéke a német bölcséletben és irodalomtörténet-írásban. Ezért a párhuzamos vagy valamivel későbbi magyar folyamatokra és művekre csak utalásokban hivatkozik. A szellemtörténet ma már félig elfeledett tudománytörténeti jelenség. A tanulmány célja – éppen ezért – mindössze az elméleti háttér és az irodalomtörténet-írói gyakorlat ismertető bemutatása. Részletes elemzésre nem vállalkozhatott. És a tudománytörténet folyamatában való elhelyezésre is csak helyenként térhetett ki. A részletesebb, elemző feldolgozás későbbi munkák feladata lehet.

2 Wilhelm DILTHEY, *Gesammelte Schriften*, V, 155. Idézi Ulrich HERMANN, *Materialien*

und Bemerkungen über die Konzeption und die Kategorien der „Geistesgeschichte“ bei Wilhelm Dilthey = Literaturwissenschaft und „Geistesgeschichte“ bei Wilhelm Dilthey = Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910 bis 1925, szerk. Christoph KÖNIG und Eberhard LAMMERT, Fischer, Frankfurt am Main, 1993, 50.

3 DILTHEY, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883 = *Gesammelte Schriften*, I. Wilhelm WINDELBAND, *Geschichte und Naturwissenschaft*, 1894. Heinrich RICKERT, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 1899.

4 Rudolf UNGER, *Hamann und die Aufklärung*, 1911. Friedrich GUNDOLF, *Shakespeare und der deutsche Geist*, 1911. Friedrich GUNDOLF, *Goethe*, 1916. Fritz STRICH, *Die Mythologie in der deutschen Literatur von Klopstock bis Richard Wagner*, 1910. Ernst BERTRAM, *Nietzsche, Versuch einer Mythologie*, 1918.

5 Heinrich WÖLFFLIN, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, 1915. Oscar WALZEL, *Wechselseitige Erhellung der Künste*, 1917. Fritz STRICH, *Deutsche Klassik und Romantik*, 1922. Hermann A. KORFF, *Geist der Goethezeit*, 1923–1957. A szellemtörténeti irányzat történetének ismertetésében használtam Jost HERMAND, *Geschichte der Germanistik* (1994) című könyvét. A Minerva 1922-ben indult meg. Itt jelentek meg Pauler Ákosnak, Nagy Józsefnek és Thienemann Tivadarnak az irányzat magyar változatát megalapozó elméleti és módszertani tanulmányai.

6 DILTHEY, *Vázlatok a történelmi ész kritikájához*. Idézi BÓKAY Antal és VILCSEK Béla *A modern irodalomtudomány kialakulása* című antológiája, 1998, 103.

7 DILTHEY, *Das Erlebnis und die Dichtung*, 1906. *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation*. *Gesammelte Schriften*, II; *Pädagogik, Geschichte und Grundlinien des Systems*, *Gesammelte Schriften*, IX.

8 DILTHEY, *Bevezetés a szellemtudományokba. Gondolatok egy leíró és taglaló pszichológiáról. A hermeneutika keletkezése. A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban = A történelmi*

világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok, vál. és ford. ERDÉLYI Ágnes. Bp., 1974. THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, 1931.

9 DILTHEY, *Abhandlungen zur Poetik*. *Gesammelte Schriften*, VI. *Goethe und die dichterische Phantasie = Das Erlebnis und die Dichtung*. Diltheyre vonatkozóan használtam ERDÉLYI Ágnes tanulmányát = *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*.

10 Windelband és Rickert műveire vonatkozóan lásd a 3. sz. jegyzetet.

11 Eduard SPRANGER, *Lebensformen*, 1914.

12 Friedrich GUNDOLF, *Goethe*, 1. és 3.

13 Gundolf Shakespeare- és Goethe-könyveire vonatkozóan lásd a 4. sz. jegyzetet. GUNDOLF, *Dichter und Helden*, 1923.

14 Fritz STRICH, *Deutsche Klassik und Romantik*, 5. és 6–7.

15 Wölfflinre és Walzelre vonatkozóan lásd az 5. sz. jegyzetet.

16 Hermann A. KORFF, *Geist der Goethezeit*, I, 1923, 1.

17 Ungerre vonatkozóan lásd a 4. sz. jegyzetet.

18 *A magyar történetírás új útjai*, 1932.

19 Eduard SPRANGER, *Lebensformen*, 17.